
ИСТОРИЯ БЕЛАРУСИ

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

BEARUSIAN HISTORY

УДК 323.33(476)(091)«1907/1914»

МАТЕРИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФАБРИЧНО-ЗАВОДСКИХ РАБОЧИХ ВИТЕБСКОЙ ГУБЕРНИИ В 1907–1914 гг.

Е. В. МАСЛОВСКИЙ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

На основании архивных и статистических источников проводится анализ средних заработков и расходов рабочих Витебской губернии в 1907–1914 гг., где уровень заработной платы был ниже, чем в других белорусских губерниях. Прослеживается динамика изменений средней зарплаты рабочих и цен на социально значимые товары и услуги. Характеризуется материальное положение семей рабочих. Впервые в отечественной историографии обращается внимание на участие благотворительных обществ в формировании бюджета и компенсации части затрат рабочих.

Ключевые слова: бюджет; Беларусь; зарплата; благотворительность; рабочий; социальный статус; цены; промышленность; 1907–1914 гг.; пролетариат; фабрично-заводской; Витебская губерния.

Образец цитирования:

Маслоўскі Я. В. Матэрыяльнае становішча фабрычна-заводскіх рабочых Віцебскай губерні ў 1907–1914 гг. // Журн. Беларус. гос. ун-та. История. 2018. № 2. С. 38–46.

For citation:

Maslouski E. V. The material situation of factory workers in the Vitebsk province in 1907–1914. *J. Belarus. State Univ. Hist.* 2018. No. 2. P. 38–46 (in Belarus.).

Автор:

Евгений Валерьевич Масловский – аспирант кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени исторического факультета. Научный руководитель – доктор исторических наук, профессор А. Г. Кохановский.

Author:

Evgeny V. Maslouski, postgraduate student at the department of Modern and Contemporary history of Belarus, faculty of history.
evm_1991@tut.by

МАТЭРЫЯЛЬНАЕ СТАНОВІШЧА ФАБРЫЧНА-ЗАВОДСКІХ РАБОЧЫХ ВІЦЕБСКАЙ ГУБЕРНІ Ў 1907–1914 гг.

Я. В. МАСЛОЎСКІ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

На падставе архіўных і статыстычных крыніц праводзіцца аналіз сярэдніх заработкаў і выдаткаў рабочых Віцебскай губерні ў 1907–1914 гг., дзе ўзровень заробтнай платы быў ніжэйшым, чым у іншых беларускіх губернях. Прасочваецца дынаміка змен сярэдняй зарплаты рабочых і коштаў на сацыяльна значныя тавары і паслугі. Характарызуецца матэрыяльнае становішча сямей рабочых. Упершыню ў айчынай гістарыяграфіі звяртаецца ўвага на ўдзел дабрачынных таварыстваў у фарміраванні бюджэту і кампенсацыі часткі выдаткаў рабочых.

Ключавыя словы: бюджэт; Беларусь; зарплата; дабрачыннасць; рабочы; сацыяльнае становішча; кошты; прамысловасць; 1907–1914 гг.; пралетарыят; фабрычна-заводскі; Віцебская губерня.

THE MATERIAL SITUATION OF FACTORY WORKERS IN THE VITEBSK PROVINCE IN 1907–1914

E. V. MASLOUSKI^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

On the basis of archival and statistical sources the analysis of the earnings and expenses of the average worker in Vitebsk province in 1907–1914 is given, where the level of wages was lower than in other Belarusian provinces. The dynamics of changes in the average wage of workers and prices for socially important products and services is compared. The financial condition of the worker's family is determined. For the first time in national historiography attention to the participation of charitable societies in the workers' budget formation, which allowed to offset part of the costs, is drawn.

Key words: budget; Belarus; salary; charity; worker; social status; prices; industry; 1907–1914; proletariat; factory; Vitebsk province.

Уводзіны

Для сучаснай гістарычнай навукі актуальнай праблемай з'яўляецца вывучэнне паўсядзённага жыцця прамысловых рабочых у Беларусі ў пачатку XX ст. як адной з найбольш прагрэсіўных частак тагачаснага грамадства. Палітычныя партыі разглядалі фабрычна-заводскі пралетарыят як сацыяльную аснову для рэвалюцыі. Стаўленне прамысловага пралетарыяту да існуючага сацыяльна-эканамічнага становішча істотна ўплывала на гатоўнасць рабочых падтрымліваць дзяржаўную ўладу або далучыцца да рэвалюцыйнага руху. Менавіта гэта праблема патрабуе асобнага разгляду.

Адным з галоўных паказчыкаў сацыяльна-эканамічнага становішча прамысловых рабочых 1907–1914 гг. можна назваць дынаміку змен іх выдаткаў. Мэта дадзенай працы – вызначэнне ўзроўню матэрыяльнага дабрабыту фабрычна-заводскіх рабочых Віцебскай губерні ў 1907–1914 гг.

Для дасягнення названай мэты пастаўлены наступныя задачы:

- паказаць сальда даходаў і выдаткаў у бюджэце халастага і сямейнага рабочага;

- выявіць дадатковыя крыніцы папаўнення бюджэту рабочага.

У беларускай гістарыяграфіі першай спробай вывучэння эканамічнага становішча рабочых Віцебскай губерні можна лічыць працу М. Кабакова і М. Лур'е, у якой аўтары на багатым фактычным матэрыяле паказалі змены ў зарплатах і выдатках рабочых найбуйнейшага прадпрыемства губерні – ільнопрадзільнай фабрыкі «Дзвіна» [1]. Аднак у названым выданні амаль адсутнічаюць спасылкі на крыніцы, якімі карысталіся аўтары.

У 1977 г. даследчык З. Е. Абезгаўз у манаграфіі «Рабочы клас Беларусі ў 1900–1913 гг.» прааналізаваў змены ў матэрыяльным становішчы рабочых беларускіх губерняў пасля Першай рускай рэвалюцыі, прывёў шэраг цікавых звестак аб бюджэце рабочых канца XIX ст. [2].

Сярод даследчыкаў, якія распрацоўвалі праблему ў пазнейшы перыяд, варта згадаць Э. М. Савіцкага [3]. Аўтар у сваіх працах на базе шматлікіх крыніц стварыў табліцы коштаў на прадукты харчавання і акрэсліў ступень забяспечанасці жыллем рабочых

у акрэслены перыяд на тэрыторыі Беларусі. Аднак акцэнт пры вывучэнні становішча рабочых быў зроблены Э. М. Савіцкім на выяўленні цяжасцей паўсядзённасці, фактаў пагаршэння ўмоў жыцця рабочых, пры гэтым ігнараваліся пазітыўныя змены ў матэрыяльным становішчы пралетарыяту Беларусі.

У сучаснай беларускай гістарыяграфіі пытанні сацыяльнага становішча рабочых у адзначаны перыяд асвятляў А. Г. Кахановіч у манаграфіі «Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.)», якая змяшчае вынікі аналізу структуры рабочага класу беларускіх губерняў, параўноўваецца колькасны і якасны склад пралетарыяту на Беларусі і ў іншых рэгіёнах Расійскай імперыі [4].

Найбольш грунтоўнымі працамі, у якіх былі сфармуляваны новыя падыходы да вывучэння грамадства, можна лічыць даследаванні расійскага гісторыка Б. М. Міронава (гл., напрыклад, [5]). Яго публікацыі з’яўляюцца прарывам у вывучэнні сацыяльна-эканамічнага становішча саслоўяў. Аўтар на надзвычай багатай базе крыніц паказаў рэальны стан жыццёвага ўзроўню саслоўяў імператарскай Расіі ў пачатку XX ст., ускосна асвятляючы і сітуацыю ў беларускіх губернях.

Ва ўсіх названых працах назбіраны вялікі фактычны матэрыял, створаны табліцы дынамікі коштаў, зарплат рабочых. Аднак неабходна прызнаць, што ўдзел у паўсядзённым жыцці рабочых вялікай колькасці дабрачынных таварыстваў да гэтага часу не даследаваўся, таму абраная тэма застаецца актуальнай і патрабуе вывучэння.

У гістарыяграфіі перыяд 1907–1914 гг. прынята лічыць часам пастаяннага падзення ўзроўню жыц-

ця рабочых у Беларусі, якое было звязана з паніжэннем рэальнай зарплаты, выкліканага ростам коштаў на прадукты харчавання, адзенне, платы за арэнду кватэры і павелічэннем іншых выдаткаў. Аднак пытанне кампенсцыі росту выдаткаў павышэннем зарплат рабочых патрабуе пераасэнсавання.

У якасці фактычнага матэрыялу ў межах гэтага даследавання былі выкарыстаны заканадаўчыя акты, матэрыялы справаводства і афіцыйнай статыстыкі Расійскай імперыі. Заканадаўчыя акты дазваляюць выявіць асноўныя аспекты праблемы, звязаныя са зменамі ў бюджэце рабочага, якія адбываліся падчас яго хваробы¹. Матэрыялы справаводства губернскіх па фабрычных і горна-заводскіх справах устаноў адлюстроўваюць мінімальны заробак чорнарабочых і кошты на большасць прадуктаў харчавання. Справаводчыя дакументы Віцебскай губернскай па справах аб таварыствах устаноў дапамагаюць аднавіць рэальны маштаб дзейнасці гэтых арганізацый². Справаздачы дабрачынных таварыстваў дазваляюць вызначыць ступень удзелу гэтых арганізацый у паўсядзённым жыцці прамысловых рабочых³. Звесткі аб сярэдніх зарплатах працаўнікоў змешчаны ў адмысловых зводах справаздач фабрычных інспектараў⁴. У гэтых выданнях змяшчаліся звесткі аб прычынах скарг рабочых, іх заробках, умовах працы. Разам з тым у некаторых статыстычных даведніках такога тыпу не заўжды можна знайсці поўную інфармацыю, неабходную для супастаўлення даных аб узроўні жыцця фабрычна-заводскіх рабочых у 1907–1914 гг. У прыватнасці, звесткі аб зароботнай плаце, якія змяшчаюцца ў зводах, ахопліваюць да 50 % фабрычна-заводскіх рабочых.

Метадалогія даследавання

У метадалогічную аснову даследавання пакладзены прынцыпы гістарызму і аб’ектыўнасці, якія дазваляюць разглядаць гісторыю працоўнага класа Беларусі ў цэлым. Дзякуючы прынцыпу аб’ектыўнасці, удалося пазбегнуць палітычнай і ідэалагічнай тэндэнцыйнасці пры аналізе рабочага руху ў Беларусі на падставе сукупнасці архіўных даных. Прынцып гістарызму абумовіў разгляд вывучаемага прадмета ў сувязі з канкрэтна-гістарычнымі ўмовамі яго існавання. Сістэмнасць і комплекснасць даследавання забяспечана прыцягненнем крыніц і найноўшых прац, прысвечаных адпавед-

най праблематыцы. Быў ужыты агульнанавуковы статыстычны метад з элементамі кантэнт-аналізу – колькаснага аналізу тэкстаў крыніц і тэкставых масіваў для наступнай змястоўнай інтэрпрэтацыі выяўленых лікавых заканамернасцей. Выкарыстоўваліся і агульнанавуковыя метады – аналіз, сінтэз, апісанне, параўнанне. У даследаванні актыўна ўжываўся метад статыстычнага аналізу, які дазволіў паказаць рэальны ўзровень жыцця рабочых. Выкарыстоўваўся і параўнальна-гістарычны метад, дзякуючы якому была выяўлена залежнасць бюджэту рабочага ад складу ягонай сям’і.

¹Закон о вознаграждении потерпевших вследствие несчастных случаев рабочих и служащих, а равно членов их семейств в предприятиях фабрично-заводской, горной и горнозаводской промышленности, 2 июня 1903 г., № 23060 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 3-е : в 33 т. СПб., 1905. Т. 23. С. 595–606.

²Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 273. Арк. 9–13; Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 85. Арк. 3–10; Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 86. Арк. 13; Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 320. Арк. 1–35; Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 100. Арк. 33 адв., 97; Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 108. Арк. 4; Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 485. Арк. 199 адв.

³Отчет о деятельности Витебского благотворительного общества за 1913 г. Витебск : Губерн. тип., 1914.

⁴Свод отчетов фабричных инспекторов за 1905 г. СПб. : Тип. В. Ф. Киришаума, 1908; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1907 г. СПб. : Тип. В. Ф. Киришаума, 1909; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1909 г. СПб. : Тип. В. Ф. Киришаума, 1910; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1912 г. СПб. : Тип. В. Ф. Киришаума, 1913.

Вынікі і абмеркаванне

Разглядаць выдаткі фабрычна-заводскіх рабочых беларускіх губерняў на прыкладзе Віцебскай губерні вырашана невыпадкава. Сярэднія заробкі

рабочых пяці беларускіх губерняў – Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай – істотна адрозніваліся (табл. 1).

Табліца 1

Сярэднія зарплаты рабочых у беларускіх губернях у пачатку XX ст., руб.

Table 1

The average salaries of workers in the Belarusian provinces in the early XX century, ruble

Губерня	Год			
	1907	1909	1912	1913
Віленская	299,23	287,14	213,81	219,53
Віцебская	177,87	159,64	169,55	165,77
Гродзенская	221,86	257,00	238,28	266,72
Магілёўская	159,17	164,44	184,63	198,18
Мінская	179,69	178,87	202,40	201,58

Заўвага. Падлічана на падставе наступных крыніц: Свод отчетов фабричных инспекторов за 1905 г. СПб., 1980. С. 270; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1907 г. СПб., 1909. С. 96–99; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1909 г. СПб., 1910. С. 142–145; Свод отчетов фабричных инспекторов за 1912 г. СПб., 1913. С. 234–237.

Як бачна з табл. 1, сярэдні заробак віцебскага рабочага паменшыўся ў перыяд з 1907 па 1913 г. Аднак трэба ўлічваць, што гэтыя даныя прыведзены на падставе апублікаваных фабрычнымі інспектарамі звестак, якія адлюстроўваюць выбарку рабочых, што працавалі на прадпрыемствах і былі аштрафаваны інспектарамі. Выбарка ахоплівала ад 30 да 50 % рабочых беларускіх губерняў. Паніжэнне зарплат у Віцебскай губерні можна патлумачыць наяўнасцю ў рэгіёне вялікай колькасці льнопрадзільных фабрык, у тым ліку найбуйнейшай – фабрыкі «Дзвіна», дзе штат рабочых з 1908 па 1913 г. павялічыўся на 15 % [1, с. 6]. Згодна з данымі зводаў справаздач фабрычных інспектараў, у гэтай галіне вытворчасці рабочыя атрымлівалі вельмі нізкія заробкі. Менавіта таму ў далейшым будзе звернута ўвага менавіта на гэту групу рабочых для вызначэння матэрыяльнага становішча найменш забяспечанай часткі пралетарыяту беларускіх губерняў.

У 1907 г. даследаванні бюджэту рабочых у Віцебскай губерні не праводзіліся, аднак у 1905 г. старшы інспектар склаў для Віцебска і Дзвінска мінімальны бюджэт несямейнага рабочага, які «дазваляў бы яму сяк-так зводзіць канцы з канцамі, толькі задавальняючы свае надзённыя патрэбы, і не цярапець крайняй нястачы». Гэтай умове адпавядаў бюджэт з даходнай часткай у 120 руб. у год. Расходная яго частка выглядала наступным чынам: на харчаванне выдаткоўвалася 72 руб. (60 % усіх выдаткаў), на жыллё з ацяпленнем – 18 руб. (15 %), на адзенне і абу-

так – 15 руб. (12,5 %), малыя выдаткі (мыла, тытунь, лазня, гарбата і г. д.) складалі 15 руб. (12,5 %) [3, с. 73].

Каб вызначыць дынаміку рэальнага ўзроўню жыцця фабрычна-заводскіх рабочых, варта прасачыць змены ў зарплатах пралетарыяту. У 1905 г. сярэдні заробак фабрычна-заводскіх рабочых Віцебскай губерні складаў 136 руб.⁵ З гэтага вынікае, што каля 16 руб. рабочы мог адкласці ці выдаткаваць гэту суму на задавальненне культурных ці іншых патрэб.

Згодна з падлікамі сведкаў падзей 1905–1907 гг. М. Кабакова і М. Лур'е, за гэты перыяд індэкс коштаў вырас на 21 %, аднак неабходна ўлічваць зацікаўленасць аўтараў пры падліках [1, с. 11]. З прыведзеных звестак бачна, што падчас рэвалюцыі 1905–1907 гг. пралетарыят дабіўся павышэння зарплат у сярэднім да 177 руб. у месяц. Такім чынам, намінальная зарплата вырасла на 30 %. Намінальны рост зарплат у адзначаны перыяд абагнаў рост коштаў на 9 %, што дазваляе сцвярджаць аб павышэнні рэальнага ўзроўню жыцця рабочых.

Прынята лічыць, што менавіта ў 1907–1914 гг. адбывалася падзенне рэальнага ўзроўню жыцця рабочых праз зніжэнне рэальнай заробнай платы. Наколькі гэта меркаванне адпавядала рэчаіснасці, можна вызначыць з дапамогай аналізу становішча сярэдняга рабочага найбуйнейшага прадпрыемства Віцебскай губерні – ільнопрадзільнай фабрыкі «Дзвіна», дзе ў 1908 г. працавалі 1069 чалавек, а ў 1913 г. – 1253 [1, с. 6]. У табл. 2 прыведзены змены ў зарплатах рабочых згаданай фабрыкі з 1904 па 1910 г.

⁵Свод отчетов фабричных инспекторов за 1905 г. С. 117.

Табліца 2

Памер зарплат рабочих фабрыкі «Дзвіна», руб.

Table 2

The salaries of workers of factory «Dvina», ruble

Назва цэха	Год					
	1904		1908		1910	
	за дзень	за год	за дзень	за год	за дзень	за год
Часальнае аддзяленне	0,36	106	0,42	123	0,43	127
Лентачнае аддзяленне	0,36	107	0,41	122	0,42	125
Ватэрны	0,41	122	0,47	140	0,47	140
Сушылка	0,65	193	0,69	205	0,67	199
Пакоўка	1,03	306	1,05	314	1,11	330
Рамонтная майстэрня	0,69	205	0,88	263	0,87	259
Кадры	0,34	131	0,52	154	0,50	148
Матальнае аддзяленне	0,40	119	0,56	165	0,50	149
Сярэдні паказчык	0,54	161	0,63	186	0,64	189

За ўвага. Табліца складзена на падставе даных М. Кабакова і М. Лур'е [1, с. 8].

Дзякуючы рабочаму руху пасля рэвалюцыі 1905–1907 гг. сярэдні гадавы заробак працоўных павялічыўся на 25 руб., а з 1908 па 1910 г. намінальная сярэдняя зарплата рабочих фабрык «Дзвіна» вырасла амаль на 3 руб. Дзённы заробак 40–60 кап. атрымлівалі падлеткі і жанчыны: каля 75 % супрацоўніц фабрыкі складалі сялянкі з бліжэйшых вёсак, яны зараблялі значна менш, чым рабочыя-мужчы-

ны. Менавіта мужчыны працавалі ў аддзеле пакавання, дзе заробак за год складаў 329 руб. Большасць рабочих сушылкі і рамонтных майстэрняў таксама складалі мужчыны. Як бачна з табл. 2, іх зарплата вырасла, абагнаўшы дынаміку коштаў.

Аднак пытанне пастаяннага павышэння коштаў на прадукты таксама выклікае інтарэс. Дынаміка іх змен у Віцебску адлюстравана ў табл. 3.

Табліца 3

Кошты прадуктаў у Віцебскай губерні (за 1 фунт), кап.

Table 3

Dynamics of prices for products in the Vitebsk region, kop.

Найменне тавару	Год				
	1907	1908	1910	1912	1914
Аржаны хлеб	4	3,25	3,50	3,40	3,50
Бульба	1,5	1,5	2	1	1,5
Ялавічына першага гатунку	16	14	14	15,50	17
Яйкі (1 дзясятка)	40	30	40	40	40
Сланечнікавы алей	16	13	–	15	10
Грэцкія крупы	5,50	6	4,5	–	4
Мыла	10	10	11	10	10

За ўвага. Складзена на падставе даных Э. М. Савіцкага [3, с. 276].

Па прыведзеных у табл. 3 звестках можна зрабіць выснову пра тое, што кошты на некаторыя прадукты выраслі неістотна, а грэцкія крупы ўвогуле патаннелі.

Індэкс коштаў, прыведзены ў зборніку М. Кабакова і М. Лур'е, вырас з 1905 па 1913 г. на 22,5 %. Такім чынам, калі прыняць мінімальны бюджэт рабочага ў 120 руб. і павялічыць яго на 22,5 %, то атры-

маецца, што на 1913 г. ён складаў 147 руб. Рабочы фабрыкі «Дзвіна», які працаваў у найменш прыбытковым сушыльным цэху, меў магчымасць зарабіць не менш за 198 руб. у год. Пасля выдаткаў на ўсе самыя неабходныя рэчы ў яго заставалася каля 51 руб.

Акрамя фабрыкі «Дзвіна», у Віцебскай губерні існавалі некалькі дзясяткаў невялікіх прадпрыемстваў, якія пры вялікай колькасці заказаў звярталіся да паслуг чорнарабочых. Вызначэнне мінімальнага заробку дарослага чорнарабочага (мужчыны)

дазваляе ахарактарызаваць матэрыяльнае становішча іншых катэгорый працаўнікоў.

У аналізаваным перыяд існавала мінімальная заработная плата для чорнарабочых. Так, Віцебская губернская па фабрычных і горна-заводскіх справах установа ўказаў ад 9 лютага 1907 г. вызначыла чорнарабочым плату ў залежнасці ад узросту (вылучаліся тры ўзроставыя групы), полу, гарадоў і паветаў, у якіх знаходзіліся справаздачныя прадпрыемствы, на 1907–1909 гг. (табл. 4):

Табліца 4

Мінімальныя заробкі чорнарабочых Віцебскай губерні на 1907–1909 гг., руб.

Table 4

The minimum wage for a laborer a day in 1907–1909, rubles

Гарады і паветы Віцебскай губерні	Дарослыя		Падлеткі (15–17 гадоў)		Малалетнія (12–15 гадоў)	
	М	Ж	М	Ж	М	Ж
Веліж, Дзвінск, Полацк, Рэжыца	1	0,75	0,65	0,35	0,25	0,20
Веліжскі, Дрысенскі, Полацкі, Рэжыцкі паветы	0,90	0,65	0,60	0,30	0,20	0,15
Віцебск, Гарадок, Дрыса, Себеж, Віцебскі павет	0,75	0,60	0,50	0,30	0,20	0,15
Гарадоцкі, Дрысенскі, Себежскі паветы	0,70	0,55	0,45	0,25	0,20	0,15
Люцын, Невель з паватамі	0,65	0,50	0,45	0,25	0,20	0,15
Лепель, Лепельскі павет	0,50	0,40	0,40	0,25	0,20	0,15

Заўвага. Складзена на падставе: Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 86. Арк. 13.

На пасяджэнні 20 снежня 1912 г. Віцебская губернская па фабрычных і горна-заводскіх справах установа вызначыла падзённую плату чорнарабочым па ўсёй Віцебскай губерні на 1913–1915 гг. у наступных памерах: непаўналетнім – 30 кап.; падлеткам да 17 гадоў мужчынскага полу – 60 кап., жаночага – 50 кап.; дарослым мужчынам – 80 кап., жанчынам – 60 кап. Такім чынам, сярэдні заробак рабочага ў 1912 г. складаў каля 80 кап. у дзень⁶.

Як бачна з прыведзеных звестак, мінімальная зарплата чорнарабочых у дзень за перыяд з 1907 па 1912 г. стала аднолькавай для ўсіх рабочых Віцебскай губерні. Фактычных працоўных дзён у 1904 г. налічвалася 268, а ў 1913 г. – 258 [5, с. 354]. Магчымы прыкладны заробак дарослага чорнарабочага мужчыны складаў 206 руб. Такім чынам, рабочы ў Віцебскай губерні ў перыяд з 1907 па 1913 г. як мінімум мог забяспечыць сябе, пры гэтым адкласці грошы для культурных ці іншых патрэб.

Для дакладнасці вызначэння ніжняга ўзроўню выдаткаў на харчаванне рабочага можна звярнуцца да справаздачы Віцебскага дабрачыннага таварыства за 1913 г. У ёй ёсць звесткі пра Дом працавітасці з рамесным прытулкам, прытулкам для

дзяўчынак, багадзельняй для старых і прытулкам для дзяцей, кінутых бацькамі. Справаздача падае інфармацыю пра выдаткі на ўтрыманне аднаго чалавека ў гэтых дабрачынных арганізацыях. Прыведзеныя лічбы з некаторымі ўдакладненнямі можна экстрапаляваць на сям'ю сярэдняга рабочага Віцебскай губерні.

Так, на 1 студзеня 1914 г. у Доме працавітасці харчовае ўтрыманне аднаго чалавека абыходзілася ў дзень у 18 кап., а ў год – 66,03 руб. Усяго выдаткі на аднаго чалавека складалі ў дзень каля 38 кап., а ў год – каля 137,5 руб. Харчаванне на адну жанчыну ў дзень абыходзілася ў суму каля 14 кап., а ў год – 52,14 руб. Утрыманне з усімі выдаткамі на жыллё і іншыя патрэбы для адной жанчыны на дзень абыходзілася ў суму каля 22 кап., а ў год – у 81,4 руб. Забеспячэнне харчаваннем у прытулку для дзяцей, кінутых бацькамі, аднаго немаўляці патрабавала 14 кап. у дзень, а ў год – 41,72 руб.; на ўтрыманне аднаго немаўляці ў дзень у цэлым выдаткоўвалася каля 35 кап., а ў год – 127,68 руб.⁷

У адпаведнасці з прыведзенымі звесткамі можна вызначыць, што доля выдаткаў на харчаванне складала 28 % усіх затрат.

⁶Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 108. Арк. 4.

⁷Отчет о деятельности Витебского благотворительного общества за 1913 г. С. 4–5.

Неабходна разглядзець сямейны бюджэт рабочых-беларусаў. Справа ў тым, што большасць прадпрыемстваў цэнзавай прамысловасці Віцебскай губерні знаходзіліся ў сельскай мясцовасці, і працавалі там звычайна мясцовыя жыхары. Такая сітуацыя добра бачная на прыкладзе льнопрадзільнай фабрыкі «Дзвіна», якая знаходзілася ў с. Язогнева Віцебскага павета. Сярод рабочых было шмат жыхароў мясцовых вёсак, якія жылі або ва ўласных дамах, або ў бацькоў. Гэта пацвярджаецца звесткамі перапісу жыллёвых умоў Віцебскай губерні ў 1918 г., у якім прыкладна палова апытаных рабочых адказалі, што пражываюць у сваім ці сямейным доме [3, с. 277]. Сродкаў на ўтрыманне жылля палова мясцовых рабочых не выдаткоўвала. Таксама большасць з іх мелі ўласныя надзелы зямлі, якія звычайна апрацоўвалі жонка і дзеці.

Астатнія працаўнікі здымалі жыллё (прыкладна 30 %), жылі ў асобных памяшканнях ад фабрыкі (каля 20 % апытаных працоўных), або жылі ў фабрычных казармах (каля 1,5 %) [3, с. 277].

На падставе прыведзеных даных аб штодзённым харчовым утрыманні нескладана падлічыць, што на сярэднюю зарплату, роўную 80 кап. у дзень, рабочы мог пракарміць сябе, жонку і дваіх дзяцей. Выдаткі на харчаванне такой сям’і складалі каля 64 кап. у дзень. Калі ў сям’і было трое дзяцей, адпаведная сума складала 76 кап. Улічваючы, што мінімальны заробак чорнарабочага складаў 80 кап. у дзень, можна сцвярджаць, што нават на мінімальную зарплату рабочы мог пракарміць сябе, жонку і дваіх дзяцей. Звычайна жонка рабочага таксама працавала ці займалася разам з дзецьмі хатняй гаспадаркай.

Паколькі мінімальны заробак жанчын на 1913 г. быў роўны 60 кап. у дзень, то агульная сума заробкаў мужа і жонкі складала не менш за 1 руб. 40 кап. у дзень. Падлік усіх выдаткаў сям’і з двума дзецьмі ў працэнтных суадносінах паказвае, што на харчаванне выдаткоўвалася 46 % бюджэту сям’і.

Вышэй ужо адзначалася высокая доля тых рабочых, якія выйшлі з сялян і засталіся жыць у сельскай мясцовасці. Па звестках З. Абзгэўза, удзельная вага прадпрыемстваў цэнзавай прамысловасці, якія дзейнічалі ў сельскай мясцовасці ў 1913 г., складала 68 %, у 1900 г. – 65,7 % [2, с. 145].

Прыведзеныя даныя па выдатках фарміраваліся з умовай набыцця прадуктаў выключна праз рынак і пасрэднікаў, у той час як для сям’і прамысловага рабочага, які пражываў у сельскай мясцовасці, гэта не было характэрна, таму памер выдаткаў на чалавека ў Доме працавітасці можна паменшыць. Таксама неабходна ўлічваць, што зарплаты значнай

колькасці працоўных былі большымі, чым заробкі падзённых чорнарабочых.

Пры разглядзе матэрыяльнага становішча пралетарыяту ў 1907–1914 гг. варта ўлічваць уплыў дабрачынных таварыстваў і грамадскіх арганізацый на бюджэт рабочага. Дапамога некаторых з іх дазваляла працоўным паменшыць выдаткі на ежу. Напрыклад, у справаздачы Полацкага дабрачыннага таварыства за 1912–1913 гг. ёсць інфармацыя аб існаванні таннай сталовай: «За час свайго функцыянавання на працягу чатырох з паловай месяцаў да знішчэння будынка сталовай пажарам было выдадзена 6337 порцый гарачага і сытнага абеду. Пасля адкрыцця 20 студзеня 1913 г. у сталовай зноў збіраецца маса беднякоў, якія рады атрымаць за 3 кап. гарачую і сытную ежу і палову фунта хлеба»⁸.

Колькасць дабрачынных таварыстваў расла, прычым большасць з іх былі створаны менавіта з мэтай дапамогі яўрэям. Тут можна згадаць дабрачыннае таварыства дапамогі бедным яўрэям першай часткі Віцебска «Тміхас Аніім». Таварыства ажыццяўляла продаж дроў па нізкіх коштах, бясплатную раздачу дроў людзям, якія жылі ў нястачы. Пры наяўнасці паважных прычын аказвалася грашовая дапамога. Адкрываліся часовыя і пастаянныя танныя сталовыя і пякарні. У першай грашовай справаздачы таварыства за перыяд з 17 кастрычніка 1910 г. па 11 кастрычніка 1911 г. паведамляецца, што «сума ўзносаў склала 962 руб., аднаразовых ахвяраванняў было сабрана на суму ў 1285,12 руб., выручка ад перапродажу дроў па таннай цане за 22 979 пудоў па 6 кап... Аднаразовыя ахвяраванні на Вялікдзень склалі 1002,95 руб. Бясплатна раздадзена розным асобам 1472 пуды і 1,5 куба сажняў дроў, на дровы і хлеб грашмыма – 213,50 руб., раздадзена бедным яўрэям першай часткі горада Віцебска на яўрэйскую Пасху 1016,95 руб.». У наступныя гады дапамога яўрэям з боку згаданай арганізацыі толькі павялічылася⁹.

Існавала вялікая колькасць яўрэйскіх дабрачынных арганізацый, якія дазвалялі атрымліваць беспрацэнтныя пазыкі пад заклад маёмасці. Напрыклад, таварыства беспрацэнтны «Гмілас-Хасодзім» у Віцебску за 10 месяцаў 1910 г. выдала 264 пазыкі на суму 1610,95 руб., за 1911 г. – 122 пазыкі на 2584,51 руб.¹⁰

На 1 сакавіка 1911 г. у Віцебскай губерні дзейнічалі 24 дабрачынныя таварыствы, 22 з якіх былі накіраваны на дапамогу збыднелым сляям насельніцтва¹¹.

На пачатку XX ст. дабрачынная дзейнасць мясцовых прадпрыемальнікаў была накіравана на дапамогу яўрэям і яўрэйскім рабочым [6]. Аднак ёсць

⁸Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 108. Арк. 4. (Пераклад наш. – Я. М.)

⁹Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 320. Арк. 1–35.

¹⁰Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2593. Воп. 1. Спр. 86. Арк. 13.

¹¹Нац. гіст. арх. Беларусі. Ф. 2649. Воп. 1. Спр. 273. Арк. 9–13.

звесткі і пра існаванне праваслаўных і каталіцкіх дабрачынных таварыстваў. Можна лічыць дзейнасць такіх арганізацый дастаткова шырокай, паколькі яна ахоплівала амаль ўсе бакі жыцця рабочых, а таксама дапамагала ў паляпшэнні іх сацыяльнага становішча.

Менавіта праз наяўнасць такой вялікай колькасці фактараў, што ўплывалі на асабісты бюджэт сярэдняга рабочага Віцебскай губерні напярэдадні Першай сусветнай вайны, і праз адсутнасць даследаванняў гэтай тэмы сучаснікамі, скласці табліцу выдаткаў рабочых у працэнтах ад усяго бюджэту даволі складана. Пры гэтым дастаткова вывучаным з'яўляецца матэрыяльнае становішча рабочых у Кіеўскай, Маскоўскай і Пецярбургскай губернях.

Выдаткі рабочых яўрэяў, якія ў пераважнай большасці пражывалі ў гарадах, адрозніваюцца ад затрат рабочых-беларусаў, якія захоўвалі сувязь з вёскай [4, с. 254]. Па-першае, гараджанам неабходна было арандаваць жыллё. У разглядаемы час кватэра на ўскраіне Віцебска мела кошт, прыкладна сувымерны з коштам жылля ў Кіеве [7, с. 102, 104–105]. З улікам больш высокага даходу віцебскіх рабочых (166 руб. супраць 159 руб. у год у Кіеве) іх выдаткі на жыллё можна супаставіць з выдаткамі кіеўскіх рабочых.

Па даных апытанняў кіеўскіх рабочых, які прыводзіў у сваім даследаванні Ю. І. Кір'янаў, сямейны пралетарый выдаткоўваў каля 23,4 % свайго бю-

джэту на арэнду жылля, ацяплення і гаспадарчых рэчэй, халасты – каля 15,8 % [8, с. 310]. Гэтыя даныя можна аднесці і да віцебскіх рабочых яўрэяў. Атрымліваецца, што на харчаванне сям'і з трыма дзецьмі пры ўмове працаўладкавання жонкі, рабочы траціў 46 % свайго мінімальнага заробку, яшчэ 23,4 % складалі жыллёвыя выдаткі. Каля 30 % заставалася на адзенне, абутак і дробныя выдаткі.

Магчымыя затраты складалі значную долю бюджэту сям'і яўрэйскага рабочага, але менавіта тут і пачыналася дзейнасць дабрачынных таварыстваў, якія кампенсавалі частку выдаткаў па шэрагу пазіцый: раздача бясплатных дроў ці іх продаж з вялікай скідкай, кампенсация выдаткаў на ежу і адукацыю дзяцей і інш. Безумоўна, неабходна ўлічваць адсутнасць комплексных даследаванняў бюджэту прамысловых рабочых Віцебскай губерні, але нават існуючыя даныя дазваляюць сцвярджаць аб іх задавальняючым матэрыяльным становішчы. Гэту выснову можна аднесці і да іншых чатырох губерняў.

Для вызначэння матэрыяльнага становішча рабочых Віцебскай губерні ў разглядаемы час неабходна дадаць, што кошты на спажывецкія тавары раслі не кожны год, а вагаліся ў бок змяншэння ці павелічэння ў залежнасці ад кан'юктуры рынку. Так, напрыклад, фунт аржаного хлеба з 1907 да 1914 г. патаннеў з 4 да 3,5 кап., фунт грэцкіх круп таксама стаў таннейшы: кошт знізіўся з 5,5 да 4 кап. Такіх прыкладаў мноства [3, с. 276].

Заклучэнне

Такім чынам, прааналізаваўшы прыведзеныя звесткі, можна сцвярджаць, што зарплаты рабочых значна павялічыліся пасля рэвалюцыі 1905–1907 гг. – прыкладна на 30 %. Далей рост заробкаў працягваўся ў сярэднім на 1–1,5 руб. у год. У разглядаемы час розніца даходаў і выдаткаў нават сямейнага чорна-рабочага з умовай працы яго жонкі сведчыць аб існаванні станоўчага сальда даходаў і выдаткаў ў бюджэце сямейнага і халастага рабочага. У перыяд з 1907 па 1914 г. дадатковай крыніцай папаўнення даходаў і фактарам змяншэння выдат-

каў у бюджэце пралетарыяў Віцебскай губерні з'яўляліся дабрачынныя таварыствы, якія аказвалі грашовую дапамогу асобам, якія знаходзіліся ў цяжкім матэрыяльным становішчы, дапамагалі атрымаць пачатковую адукацыю, што асабліва было пашырана сярод яўрэяў.

У якасці агульнага вываду можна сцвярджаць, што фабрычна-заводскі рабочы Віцебскай губерні ў 1907–1914 гг. меў магчымасць задаволіць свае жыццёвыя патрэбы ў харчаванні, жыллі і вопратцы за кошт зарплаты пры ўмове працы на працягу года.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Кобаков Н., Лурье М. Страницы прошлого (забастовки на фабрике «Двина» и других предприятиях Витебщины 1898–1913 гг.). Витебск : Изд-во ОСПС, 1928.
2. Абезгауз З. Е. Рабочий класс Белоруссии в начале XX в. (1900–1913 гг.). Минск : Наука и техника, 1977.
3. Савицкий Э. М. Рабочее движение в Беларуси (июнь 1907 – февраль 1917 гг.). Минск : БелНИЦДААД, 1995.
4. Кахановіч А. Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.). Мінск : БДУ, 2013.
5. Миронов Б. Н. Благополучие населения и революции в имперской России: XVIII – начало XX века. М. : Весь Мир, 2012.
6. Бурачок А. В. Добрачынная дзейнасць прамысловых прадпрыемстваў на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // *Европа: актуальныя праблемы этнокультуры : материалы VII Междунар. науч.-теорет. конф.* (Минск, 21 янв. 2014 г.) / редкол.: В. В. Тугай (отв. ред.) [и др.]. Минск, 2014. С. 153–154.
7. Города России в 1904 году. СПб. : Типолитография Ныркина, 1906.
8. Кирьянов Ю. И. Бюджетные расходы рабочих России в конце XIX – начале XX вв. // *Россия и мир. Памяти профессора Валерия Ивановича Бовыкина* : сб. ст. М., 2001. С. 308–328.

References

1. Kobakov N., Lurie M. Stranitsy proshlogo (zabastovki na fabrike «Dvina» i drugikh predpriyatiyakh Vitebshchiny 1898–1913 gg.) [Pages of the past (strikes at the Dvina factory and other enterprises of the Vitebsk region in 1898–1913]. Vitebsk : Publ. house OSPS, 1928 (in Russ.).
2. Abezgauz Z. E. Rabochii klass Belorussii v nachale XX v. (1900–1913 gg.) [The working class of Belarus in the early twentieth century. (1900–1913)]. Minsk : Nauka i tekhnika, 1977 (in Russ.).
3. Savitsky E. M. Rabochee dvizhenie v Belarusi (iyun' 1907 – fevral' 1917 gg.) [Workers' movement in Belarus (June 1907 – February 1917)]. Minsk : BelNITSDAAD, 1995 (in Russ.).
4. Kochanowski A. G. Satsyyal'naya transformatsyya belaruskaga gramadstva (1861–1914 gg.) [Social transformation of the Belarusian society (1861–1914)]. Minsk : BSU, 2013 (in Belarus.).
5. Mironov B. N. Blagosostoyanie naseleniya i revolyutsii v imperskoi Rossii: XVIII – nachalo XX veka [The welfare of the population and the revolution in imperial Russia: the eighteenth and early twentieth centuries]. Moscow : Ves' Mir, 2012 (in Russ.).
6. Burachonak A. V. Dabrachynnaja dziejnasc' pramyslovyh pradprymal'nikaw na tjerytoryi Belarusi w kancy XIX – pachatku XX st. [Charitable activities of industrial entrepreneurs in Belarus in the late XIX – early XX century]. In: *Evropa: aktual'nye problemy etnokul'tury*. [Europe: current problems of ethnic culture] : mater. of VII Int. sci.-theor. conf. (Minsk, 21 Jan., 2014). Minsk, 2014. P. 153–154 (in Belarus.).
7. Goroda Rossii v 1904 godu [Cities of Russia in 1904]. Saint Petersburg : Typography by Nyrkin, 1906 (in Russ.).
8. Kiryanov Y. I. [Budget expenditures of workers in Russia in the late XIX – early XX centuries]. In: *Rossiya i mir. Pamyati professora Valeriya Ivanovicha Bovykina* [Russia and the World. In memory of Professor Valery Ivanovich Bovykin] : collect. of articles. Moscow, 2001. P. 308–328 (in Russ.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 25.09.2017.
Received by editorial board 25.09.2017.